

Список літератури: 1. Смирнов О.І. Зобов'язання щодо оплатного надання медичних послуг окремо питання загальної характеристики // Вестник Нац. ун-ту внутр. справ. 2001. Вип. 15. 2. Брагинский М.Н., Витрянский В.В. Договорное право. Кн. 1. Общие положения. М., 2-е изд., испр., 1999. 3. Савицька А.М. Поняття протиправності та її форми за радянським цивільним правом. Львів, 1974. 4. Савицька А.М. Протиправність як необхідна підстава відповідальності і зобов'язання і заподіяння шкоди // Вестник Львів. ун-ту. 1975. Серія юридична. 5. Українське право, 1999. № 1. 6. Мазов Е.Н. Военношаговое наукой и мудростью // Медицинская газета. 1984. 16 марта. 7. Тихомиров А.В. Медицинское право. Практическое пособие. М., 1978. 8. Макожекин А.І. Ответственность врача в лечебного учреждения за хирургические ошибки // Кривокоский П.И., Гринман Ю.Я. Ошибки в хирургической практике. М., 1959. 9. Бердичевский Ф.Ю. Уголовная ответственность медицинского персонала за нарушение профессиональных обязанностей. М., 1970. 10. Вермель И.Г. Судебно-медицинская экспертиза лечебной деятельности: Вопросы теории и практики. Свердловск, 1985. 11. Шеголев П.П. Судебно-медицинская экспертиза неоплаченной медицинской помощи. Автореф. дис. ... д-ра мед. наук. Гродно, 1974. 12. Савицька А.М. Возмещение ущерба, причиненного неисполнением врачеванием. Львов, 1982. 13. Цайфредт К., Келл Х. Введение в сравнительное правоведение в сфере частного права. В 2 т. Пер. с нем. М., 2000. Т. 2.

Надійшло до редакції 11.02.02

В.І Якович

ПОНЯТТЯ КАЗНИ-ДЕРЖАВИ ЯК СУБ'ЄКТА ЦИВІЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН

Успішність завершення правової реформи в Україні залежить від прийняття кодифікованого акта з регулювання цивільних правовідносин, який би відповідав вимогам сьогодення, тому прийняття Верховною Радою України нового ЦК України, що набуває чинності з 1 січня 2003 року, є значним кроком вперед в цьому напрямку.

Однак наслідком цього є перегляд багатьох раніше існуючих положень щодо правового регулювання цивільних правовідносин. Зокрема, це стосується й участі держави у відносинах, що регулюються цивільним законодавством, та режиму державного майна в Україні. Скасування новим ЦК раніше відомих цивільному праву України інститутів повного господарського відання та оперативного управління державним майном потребує більш чіткого врегулювання цивільно-правового становища держави, зокрема в майнових відносинах. У зв'язку з цим надзвичайно актуальними стають проблеми участі держави в цивільно-правових відносинах. Тому досить цікавими є дослідження відомої ще дореволюційній цивілістичній науці цивільно-правової конструкції казни та визначення її поняття.

Так, якщо в довідковій літературі того часу «під казною розуміють винятково сукупність майнових коштів держави» [1, с.930], то у дореволюційному цивільному законодавстві, не зважаючи на використання цього терміна, не давалося його визначення.

Через це його зветь став предметом дослідження в дореволюційній цивілістичній літературі. При цьому російські цивілісти надавали йому значення, відмінного від наведеного в довідковій літературі, і були одностайні в тому, що казна – це держава, що виступає як учасник цивільних правовідносин, суб'єкт цивільного права.

Так, Ді. Мейер відзначав, що «надієна майновими правами держава є в юридичному побуті суб'єктом цивільного права і як така називається казною» [2, с.153]. На думку К. Кавеліна, казна не є ані відмінкою від держави юридичною особою, ані особливим відомством, а лише сукупністю юридичних відносин держави як єдиного цілого відносно, щодо складових своїх елементів щодо майна і зобов'язань. Крім того, він звертав увагу на те, що в значенні казни «держава є така сама особа в юридичному значенні, як і особи фізичні» [3, с.18].

У більш пізніх працях казну почали визнавати, як правило, юридичною особою. Про казну як юридичну особу йдеться в роботах К. Аннікова, В. Хлебнікова, Н. Лазаревського, Г.Ф. Шершелевича й інших авторів. «Слово «казна», – вважає К. Анніков, – означає власне саму державу в господарській діяльності як юридичну особу – суб'єкта майнових цивільних прав і обов'язків» [4, с.350]. Для В.Хлебнікова «казна – це юридична особа, права й обов'язки якої визначаються її правом, тобто законом і положеннями науки права, прийнятими судовою практикою» [5, с.2]. Г.Ф. Шершелевич відзначає, що провіде мієне серед публічних юридичних осіб займає казна, «яка представляє державу з господарського боку» [6, с.116]. Н. Лазаревський називає «казною» державу в тих її правовідносинах, що «нормуються цивільним правом і підсудні цивільним судам» [7, с.4].

Зміст, вкладений у поняття «казна», з часом змінювався. Якщо в 20-і рр. ХХ ст. в довідковій літературі під казною розумілась «держана як суб'єкт цивільно-правових відносин» [8, с.91], то наприкінці 30-х р. минулого століття підкреслювалось, що «поняття «казна» неприйнятне до умов радянської держави, за своєю суттю принципово відмінної від капіталістичної» [9, с.651]. У сучасних юридичних словниках даного поняття взагалі немає, а в словниках української мови воно подається з позначкою «устар.», що означає, що слово є архаїзмом, тобто таким, що вийшло або виходить із вжитку.

Проте слід відзначити, що до прийняття Основ цивільного законодавства Союзу РСР і союзних республік 1961 р. і ЦК УРСР 1963 р. поняття «казна» зустрічалось в цивільному законодавстві. Воно вживалося, зокрема, у ст.19 ЦК УРСР 1922 року, у якій було записано, що «держанні підприємства й їх об'єднання, переведені на господарський розрахунок і які не фінансуються в кошторисному порядку, виступають в обороті як самостійні і не пов'язані з казною юридичні особи» [10, ст.780]. Зустрічалось поняття «казна» і в інших законодавчих актах, наприклад, у Положенні про трести, за ст.4 якого «загальнодержавна казна і місцеві Ради за борги тресту не відповідають, а трест не відповідає за борги держави і місцевих Рад» [11, с.392].

Нерідко для позначення держави як учасника цивільного обороту термін «казна» використовувався і на практиці, проте, на думку деяких вчених, висловлену ще наприкінці 20-х рр. ХХ ст., він «ще не набув ані в законодавстві, ані в судовій практиці, ані в літературі визначеного (технічного) значення» [12, с.91].

Здається, що в значній мірі це було зумовлено тим, що проблеми участі держави в цивільних правовідносинах спеціально практично не досліджувалися, а в літературі авторитетними цивілістами була висловлена думка, що «Радянська держава не є і не буде перетворена на суб'єкта цивільного права»

[13, с.80]. Тільки, починаючи з середини 40-х років і в 50-і роки ХХ ст., у роботах А.В. Венедиктова, С.М. Братуся й інших відомих цивілістів було звернуто увагу на проблему участі держави в цивільних правовідносинах, і її почали розглядати як суб'єкт цивільного права. У цьому зв'язку і було здійснено спробу розкрити зміст поняття «казна» щодо умов Радянської держави. При цьому одні вчені, наприклад, С.М. Братусь, розглядали «казну», як і в дореволюційному цивільному праві, переважно як суб'єкт цивільних прав. Так, С.М. Братусь, визнаючи державу носієм прав і обов'язків з приводу державного майна, яким вона розпоряджається в процесі виконання бюджету, відзначав, що «в цій своїй ролі радянська держава і є казна» [14, с.241].

Р.Й. Халфіна, говорячи, що держава виступає і як суб'єкт деяких майнових відносин, наголошувала, що для цього «нерідко застосовується поняття «казна» [15, с.169].

У роботах інших авторів, зокрема, у Д.М. Генкіна, це поняття вживається в значенні об'єкта цивільних прав, тобто в значенні майна, що перебуває в безпосередньому віданні самої держави. При цьому він підкреслює, що «державна казна це не тільки кошти державного бюджету, але і державне майно, управління якими здійснюється в бюджетному порядку» [16, с.120].

До прихильників такого трактування казни варто віднести й А.В. Міцкевича та І.С. Перетерського.

Водночас у цивілістичній літературі поряд із наведеними точками зору висловлювалася думка про те, що поняття «казна» може використовуватися як у значенні суб'єкта цивільного права, так і в значенні об'єкта цивільних прав. Це знайшло своє відображення, зокрема, у роботах А.В. Венедиктова, який, розглядаючи цивільно-правове становище держави-казни, відзначав, що «термін «казна» охоплює три різноманітні поняття: 1) поняття держави як безпосереднього самостійного учасника цивільного обороту, тобто як юридичної особи (як суб'єкта цивільного права); 2) поняття держави як власника всіх коштів, що проходять через бюджет; 3) поняття самої сукупності цих коштів у їх грошовій або навіть у речовій формі» [17, с.813].

Відсутність єдності поглядів щодо трактування казни у цей період було обумовлено як недостатньою опрацьованістю в радянській цивілістичній літературі проблеми участі держави в цивільних правовідносинах, так і використанням цього поняття в законодавчих актах, переважно в значенні, відмінному від традиційного його розуміння у вітчизняній науці цивільного права.

Згодом взагалі було висловлено ідею про доцільність відмови від вживання терміна «казна» у радянському цивільному праві. Так, Д.М. Генкіним, зокрема, було висловлено думку, що «Радянська держава в тих випадках, коли вона виступає як така в цивільних правовідносинах, є особливим суб'єктом цивільного права і не може бути визнана юридичною особою, оскільки й у сфері цивільних правовідносин виступає як суб'єкт володарювання, з чим пов'язане дуже істотне питання про судовий імунітет, що належить Радянській державі. З тих же причин, – вважає Д.М. Генкін, – було б доцільно відмовитися від вжитку в законодавчих нормативних актах терміна «казна» [18, с.120].

З прийняттям у 1961 р. Основ цивільного законодавства Союзу РСР і союзних республік та Цивільного кодексу УРСР 1963 р. поняття «казна» взагалі зникло з цивільного законодавства України. Проте, незважаючи на це, в деяких шипілістичних працях, що вийшли у 70-і роки, воно ще використовується, але вже не як цивільно-правова категорія. Так, видатний український цивіліст О.А. Пушкін пише, що «Радянська держава діє як суб'єкт цивільних правовідносин в особі своїх фінансових органів (загальносоюзних і республіканських), коли вони у внутрішньому обороті представляють інтереси державного бюджету («казна»)» [19, с.147].

Проект ЦК України поклав початок відродженню поняття «казна» у законодавстві України, визнавши державу учасником цивільних відносин, присвятивши державній скарбниці ряд статей, в яких, зокрема, зазначено, що держава діє у відносинах, що регулюються цивільним законодавством як юридична особа публічного права, а матеріальною основою її участі в цих відносинах є державна скарбниця.

Згідно з проектом нового Цивільного кодексу майно державної скарбниці становлять кошти державного бюджету та інше державне майно, не закріплене за створеними державою юридичними особами. Державі має право володіти, користуватися і розпоряджатися своїм майном. Право власності державі належить на кошти, що їй належать у формі державної скарбниці, а також на майно, що не належить згідно із законом іншим суб'єктам права власності.

Це свідчить про те, що поняття «казна» («скарбниця») повинно міцно увійти в чинне законодавство України. Однак у перерахованих статтях нового ЦК поняття «державна скарбниця» вживається в значенні об'єкта цивільних прав, тобто це державне майно, що знаходиться в безпосередньому віданні самої держави, не закріплене за створеними державою юридичними особами. При цьому, беручи участь у цивільних правовідносинах, держава є суб'єктом цивільного права.

Тому вбачається, що з урахуванням вітчизняних цивілістичних традицій, держава як така повинна називатися терміном «казна», який слід запровадити в цивільному праві та законодавстві України.

Таким чином, казна – це насамперед держава як суб'єкт цивільного права. Виходячи з цього, «майном державної скарбниці» є майно, що належить державі як казни на праві власності. Саме цим майном, яке належить державі на праві власності, казна і повинна відповідати відповідно до проекту ЦК України за своїми зобов'язаннями.

Варто зауважити, що за своїм змістом поняття «казна» не слід ототожнювати з поняттям «державна скарбниця», що використовується в проекті Цивільного кодексу України як об'єкт цивільних прав. Воно повинно сприяти розмежуванню розуміння держави як учасника майнових приватно-правових відносин на рівних засадах з фізичними та юридичними особами та її участі у публічних правовідносинах як особливого суб'єкта публічного права.

Список літератури: 1. Брокгауз Ф.А., Ефрон И.А. Энциклопедический словарь. Т.13а. СПб., 1894. 2. Мейер Д.И. Русское гражданское право. СПб., 1861. 3. Кавеллиш К. Права и обязанности по имуществу и обязательствам. СПб., 1879. 4. Анненков К. Система русского гражданского права. Т.1. СПб., 1899. 5. Хлебников В.А. Казна перед судом. СПб.,

1892. 6. Шершеневич Г.Ф. Учебник русского гражданского права. Казань, 1901. 7. Лазаревский Н. Ответственность за убытки, причиненные должностными лицами. СПб., 1905. 8. Энциклопедический словарь русского библиографического общества. Т.43. М., 1926. 9. Большая советская энциклопедия. Т.30. М., 1937. 10. Цивільний кодекс УРСР // ЗВ УРСР, 1922. № 55. 11. СЗ СРСР. 1927. №39. 12. Венедиктов А.В. Правовая природа государственных предприятий. Л., 1928. 13. Стучка П.Л. Курс гражданского права. Ч.2. М., 1929. 14. Братусь С.Н. Субъекты гражданского права. М., 1950. 15. Халфина Р.О. Общее учение о правоотношении. М., 1974. 16. Советское государство и право. 1954. №8. 17. Венедиктов А.В. Государственная социалистическая собственность. М., 1948. 18. Советское государство и право. 1954. №8. 19. Советское гражданское право Пол ред. А.А. Пушкина, Б.М. Маслова. Ч.1. К., 1977.

Надійшло до редакції 19.02.02

О.І. Сліпченко

ПРЕДМЕТ ДОКАЗУВАННЯ У СПРАВАХ ПРО ВІДШКОДУВАННЯ (КОМПЕНСАЦІЮ) МОРАЛЬНОЇ ШКОДИ

Цивільний процесуальний закон визначає систему правових гарантій, які забезпечують законність і обґрунтованість рішень у справах про відшкодування (компенсацію) моральної шкоди. Центральне місце серед гарантій обґрунтованості рішення займають, зокрема, норми, за допомогою яких суд одержує істинне уявлення про обставини справи, що складають предмет доказування.

ЦПК України не вживає терміну «предмет доказування». Більшість вчених-правознавців визначають предмет доказування як сукупність обставин (юридичних фактів), встановлення яких необхідне для винесення судом законного і обґрунтованого рішення [1, с.48; 2, с.14; 3, с.253]. Таким чином предмет доказування у справах, що впливають із сімейно-шлюбних правоотносин – це юридичні факти матеріально-правового характеру, встановлення яких необхідно для правильного застосування норм матеріального права. Ці факти в юридичній літературі називають фактами, які підлягають встановленню.

Склад доказів, що входить в предмет доказування для кожної конкретної справи неодинаковий. Він визначається змістом заявлених вимог і заперечень та тими нормами права, які повинні бути застосовані в даному випадку. Так, право на відшкодування (компенсацію) моральної шкоди виникає за наявності передбачених законом умов або підстав відповідальності за заподіяння даної шкоди. До таких умов відносяться: наявність страждань, переживань, тобто наявність моральної шкоди при носянні на нематеріальні блага; неправомірні дія спричинителя моральної шкоди; причинний зв'язок між неправомірною дією і моральною шкодою; вина спричинителя моральної шкоди.

Першою умовою є наявність моральної шкоди та негативних змін у психічній сфері людини, що виражаються у зазнанні останньою фізичних і моральних страждань. Факт її нанесення громадянину може підтверджуватися сукупністю доказів, які можуть бути отримані згідно з ч. 2. ст.27 ЦПК України, з:

1) пояснень сторін і третіх осіб. Такі докази мають особливу цінність для суду, оскільки пояснення позивача про те, що він зазнав фізичних або моральних страждань, а також переживань, є іноді ледве не єдиним прямим доказом наявності у нього моральної шкоди;